

NIE ODBIORĄ CI OJCZYZNY,
JEŚLI NOSISZ JĄ W SERCU

FILM JANUSZA ZAORSKIEGO

SYBERIADA POLSKA

SATCHWELL WARSZAWA PREZENTOWA FILM JANUSZA ZAORSKIEGO SYBERIADA POLSKA WSPÓŁFINANSOWANIE W WYPRODUKOWAŁI ATM GRUPA S.A., ECOTERRA LESLAW MORITZ, HELIOGRAF, HERO COLLECTION, PAY STUDIO, DYSTYBUTOR KINO ŚWIAT
FESTIWAL PRODUKOWAŁI I WYPRODUKOWAŁI SPÓŁNIE Z GRUPĄ BANKOWĄ I WYPRODUKOWAŁI W POLSKĄ INSTYTUTY SZTUKI I MOWY I WSPÓŁNIE Z PEL LASZY PAŃSTWOWE
ADAM WORONOWICZ, SONIA BOHOSIEWICZ, ANDRZEJ BURBA, PAWEŁ KRÓLIK, BGR ENJEZON OVI, NATALIA BYRCKA, JAN PESZEK, AGENSZA WIEDŁOCHA, VALECHA CHILAREVA, OMYTRO SOVA
SCENARIUSZ MACIEJ ODTKIEWICZ, MICHAŁ KOMAR, NA MOTYWACH POWIEŚCI ZIGNEWA DOMINGO „SYBERIADA POLSKA” WYPRODUKOWAŁI PRODUCENT PATRYK KRAJEWSKI, ROBERT LUPŃSKI, REDUKTOR HANNA CWAŃKO, EDYTOR MICHAŁ ŻARNECKI, MONTAŻ MILENA FIEDLER-PSIŃ
MUSZYKA KRZYSZTOF DEBSKI, SCENARIUSZ JANUSZ SOSNOWSKI, REŻYSER ANDRZEJ WÓLF, PRODUKCYJA IMBROSLAW SŁOWIŃSKI, REŻYSERKA JANUSZ ZAORSKI

SATCHWELL
WARSZAWA

ATM

ecoterra

heliograf

HERO COLLECTION

PAY STUDIO

KINO ŚWIAT

SPÓŁNIE Z GRUPĄ BANKOWĄ

INSTITUT SZTUKI I MOWY

WSPÓŁNIE Z

PEL LASZY PAŃSTWOWE

WYPRODUKOWAŁI

W POLSKĄ

INSTYTUTY

SZTUKI I

MOWY

I WSPÓŁNIE Z

PEL LASZY

PAŃSTWOWE

WYPRODUKOWAŁI

WSPÓŁNIE Z

PEL LASZY

PAŃSTWOWE

WYPRODUKOWAŁI

WSPÓŁNIE Z

PEL LASZY

PAŃSTWOWE

ADAM
WORONOWICZ

SONIA
BOHOSIEWICZ

URSZULA
GRABOWSKA

JAN
PESZEK

Spis treści

Krótko o filmie	5	17 września 1939: to była napaść, nie wkroczenie	12
Janusz Zaorski – nota reżyserska	5	Układ pomiędzy rządem ZSRR a rządem polskim z 30 lipca 1941 r.	14
O produkcji	6	Układ Sikorski-Majski	14
Masowe deportacje z kresów wschodnich II Rzeczypospolitej do Związku Sowieckiego w latach 1940-41	7	TEMAT To jest wasz nowy dom... – tragizm losów Sybiraków w filmie Janusza Zaorskiego „Syberiada polska” – scenariusz lekcji dla szkół ponadgimnazjalnych	15
TEMAT Sybiracy. Losy obywateli polskich na Wschodzie – scenariusz lekcji dla szkół ponadgimnazjalnych	8	Zabrali nas jak ptaki z gniazda. Deportacje mieszkańców kresów do azjatyckiej części ZSRR w latach 1940-41	17
Podstawowe informacje o zsyłkach na Syberię XVI-XX w.	9		

fotos z filmu „Syberiańska polska” /dystr. Kino Świat

*„Życie, dopóki trwa, nie wyzbywa się swoich
praw nawet w ekstremalnych warunkach.”*

Janusz Zaorski

Organizator
Muzeum Pamięci Sybiru

PARTNER AKCJI EDUKACYJNEJ

NIE ODBIORĄ CI OJCZYZNY,
JEŚLI NOSISZ JĄ W SERCU

FILM JANUSZA ZAORSKIEGO

SYBERIADA POLSKA

SATCHWELL WARSZAWA PREZENTUJE FILM JANUSZA ZAORSKIEGO SYBERIADA POLSKA ZREALIZOWANY W WSPÓŁPRACY Z ATM GRUPA S.A., EOTERRA LESLAW MORITZ, HELIOGRAF, HERO COLLECTION, PAY STUDIO, DYSTRYBUCYJNY KINO ŚWIAT
PARTNER PRODUKCJI FILMU SPÓŁDZIELCZA GRUPA BANKOWA FILM WSPÓŁFINANSOWANY PRZEZ POLSKA INSTYTUT SZTUKI FILMOWEJ SPONSOR PBL LASZY PAŃSTWOWE
ADAM WORONOWICZ SONIA BOHOSIEWICZ ANDRZEJ ZHURBA PAWEŁ KRUCIŃSKI BORIS GNIEZDULOV NATALIA HYBICKA JAN PESZEK AGNIESZKA WIEDELOCHA VALENA GULAJEVA DMYTRIO SOVA
SCENARIUSZ MACIEJ DUTKIEWICZ MICHAŁ KOMAR NA MOTYWACH PRZEŁOŻYŃ ZIGMUNTA DOMINO „SYBERIADA POLSKA” KIEROWNICZKA PRODUKCJI PATRYK KRAJEWSKI ROBERT LIPSKI UDETYWY HANNA Cwikło REDUKTOR MICHAŁ ZARNECKI MONTAŻ MILENA FREJLER PSM
WIELEBA KRZYSZTOF DEBISKI SCENARZYSTA JANUSZ SOSNOŃSKI ZIĘBA ANDRZEJ WOLF PRODUCENT MARIUSZ LAW SŁOWINSKI REŻYSER JANUSZ ZAORSKI

SATCHWELL
WARSZAWA

ATM
GRUPA

WSPÓŁPRACA

helioGRAF

HERO
COLLECTION

PAY
STUDIO

KINO
ŚWIAT

WSPÓŁFINANSOWANY
PRZEZ

POLSKA
INSTYTUT
SZTUKI
FILMOWEJ

SPONSOR
PBL
LASZY
PAŃSTWOWE

AGNIESZKA
WIEDELOCHA

VALENA
GULAJEVA

DMYTRIO
SOVA

ADAM
WORONOWICZ

SONIA
BOHOSIEWICZ

URSZULA
GRABOWSKA

JAN
PESZEK

KRÓTKO O FILMIE

„Syberia polska” – poruszająca opowieść o sile ludzkiego ducha – to jedna z największych produkcji ostatnich lat, która z epickim rozmachem przywołuje na ekran dramatyczne losy Polaków deportowanych w latach 40. XX w. na Syberię.

Dramatyczne losy Jana Doliny (Adam Woronowicz), jego rodziny i sąsiadów, którzy – po wkroczeniu Armii Czerwonej na ziemie polskie – zostają wywiezieni na Syberię, gdzie muszą stawić czoła NKWD, nieludzkim warunkom sowieckiego łagru i bezlitosnej naturze.

„Syberia polska” to powrót Janusza Zaorskiego do kina historycznego, które

przyniosło mu największe sukcesy międzynarodowe (Srebrny Niedźwiedź MFF w Berlinie za film „Matka Królów”, Grand Prix MFF w Locarno za „Jezioro Bodeńskie”).

W obsadzie spotkali się wybitni aktorzy kilku generacji. Laureat Polskiej Nagrody Filmowej Orzeł – Adam Woronowicz („Popiełuszko. Wolność jest w nas”), Jan Peszek („Pożegnanie jesieni”), uhonorowana Orłem i nagrodą im. Zbyszka Cybulskiego Sonia Bohosiewicz („80 milionów”, „Obława”), Urszula Grabowska nagrodzona Orłem za rolę w dramacie „Joanna” – oraz Natalia Rybicka, nominowana do Orła za kreację w filmie „Żurek”. Wspierają ich aktorzy ukraińscy – między innymi znany z produkcji

Petera Weira „Niepokonani” Igor Gniezdilow, a także Andrij Zhurba i Valeria Guliaeva.

„Syberia polska” to jedna z najbardziej wymagających od strony realizacyjnej produkcji polskiego kina. Realistycznie portretuje czasy II wojny światowej i surowe warunki panujące na Syberii, gdzie po raz pierwszy w historii naszej kinematografii udało się nakręcić część zdjęć. Autorem imponujących dekoracji jest wybitny scenograf Janusz Sosnowski („Kingsajz”, „Seksmisja”, „Wrota Europy”, „Przesłuchanie”), który w skali 1:1 zrekonstruował na planie syberyjski obóz Kalucze. Muzykę skomponował Krzesimir Dębski („Ogniem i mieczem”, „Stara baśń”, „Kingsajz”, „Szwadron”).

JANUSZ ZAORSKI – NOTA REŻYSERSKA

Moim marzeniem i wielkim wyzwaniem była realizacja filmu o losach Polaków deportowanych przez radzieckie NKWD w roku 1940 na Syberię.

„Syberia polska” opowiada dzieje Polaków dotkniętych przez stalinizm bezprecedensowymi na tak wielką skalę, pierwszymi w dziejach współczesnej Europy, czystkami etnicznymi. Ale nie tylko. Autor z rzadką wrażliwością maluje w powieści symbiozę Polaków z ludźmi różnych narodowości: Żydami polskimi, Ukraińcami, Rosjanami, Buriatami i Czeczenami. Znaczna część akcji powieści poświęcona jest ich współdziałaniu, wspomaganiu w łączącym ich nieszczęściu.

W historycznym planie pokazuje także, w jaki sposób wpływała na losy bohaterów polityka. Współdziałanie przeciw Polsce Hitlera i Stalina udokumentowane paktem Ribbentrop-Mołotow a później wojna radziecko-niemiecka. Poszanowanie ludzi, niezależnie od ich pochodzenia i narodowości, jest dodatkowym walorem „Syberii polskiej”.

Sensacyjna fabuła, pełne dramaturgii sylwetki i uniwersalne losy głównych bohaterów dały szansę na zbudowanie ważnej wypowiedzi o losach Polaków i ludzi innych narodowości w czasie strasznym, którego zwłaszcza dzisiaj zapomnieć nie wolno. „Syberia polska” to przymusowa wywózka na Sybir, trwająca kilka tygodni podróż w bydłych wagonach, syberyjskie, wojenne i obce realia, bez widoków na powrót do Polski. Losy bohaterów których wyniszcza głód, śmiertelny mróz i tyfus, terror i intrygi NKWD. Odwaga jednych pozwala zrozumieć jaką cenę płacono za pa-

fotograf z filmu „Syberia polska” /dystrybucja: Kino Świat

■ Reżyser Janusz Zaorski z Adamem Woronowiczem na planie filmu

triotyzm; inni - zastraszeni i złamani godzą się na zdradę i donosicielstwo. Jest w tym obcym, dalekim świecie obecna i miłość i śmierć. Przesiedleni mieszkańcy Czerwonego Jaru starają się być razem, ale jest ich coraz mniej. Wszystko to rozgrywa się na tle bezbrzeżnej, surowej tajgi i toczącej się w oddali światowej wojny. Życie, dopóki trwa, nie wyzybywa się swoich praw nawet w ekstremalnych warunkach. Ale

jak stawić czoła najstrasliwyszemu wrogowi, którym jest głód? A gdy nadejdzie koniec wojny i czas powrotu gdzie znaleźć swoją wymarzoną Polskę?

Jestem przekonany, że film o tak uniwersalnej zarysowanej fabule, zrealizowany międzynarodowymi siłami artystycznymi, zainteresuje również widzów na świecie.

Janusz Zaorski

O PRODUKCJI

„Syberiada polska” to nie tylko ważne przedsięwzięcie artystyczne, ale przede wszystkim monumentalna, trudna historyczna produkcja, mająca na celu realistyczne odwzorowanie czasów II wojny światowej i sześćdziesięciu zmagania ze srogą przyrodą Syberii.

Realizacja filmu zajęła 48 dni zdjęciowych, rozciągniętych na cztery pory roku, pomiędzy styczniem 2010 a lipcem 2011. Ekipa liczyła 100 filmowców, choć zdarzały się dni, kiedy na planie pracowało 250 osób.

Większość zdjęć nakręcono w Polsce: na zalewie w Bielinku koło Cedyń, w Sanoku, Chabówce, lasach pod Nowym Targiem,

Sierpcu, Drewnicy i okolicach Celestynowa – gdzie w Ponurzy, w samym środku lasu, przy użyciu blisko 480 metrów sześciennych drewna powstał obóz Kalucze, miejsce zsyłki bohaterów.

Dekoracje, zaprojektowane przez wybitnego scenografa Janusza Sosnowskiego i wybudowane przez rodowitych górali w skali 1:1, są jednym z największych przedsięwzięć filmowych, jakich podjęto się w Polsce w ostatnich latach.

Wiarygodności imponującej inscenizacji dodają zdjęcia wykonane na dzikiej i niebezpiecznej Syberii, gdzie ekipa filmowa udała się, by nakręcić najważniejsze sceny plenerowe (między innymi w zabytko-

wym, drewnianym kwartale Krasnojarska, na zamrażającym Birusińskim Zaliwie na Jeniseju i w starej syberyjskiej wsi Barabanow), oddające rozmach i grozę tamtejszej przyrody.

Sama realizacja zdjęć na Syberii (była to pierwsza w dziejach polskiej produkcji filmowej praca ekipy filmu fabularnego na Syberii) wymagała wielomiesięcznych przygotowań.

Spektakularne ujęcia z powietrza wykonano przy użyciu motolotni. Najodleglejszą lokalizacją, do której wyruszyła ekipa filmu, był Krasnojarsk – stolica najważniejszego obwodu syberyjskiego, oddalona od Warszawy o 4468 kilometrów.

fotos z filmu „Syberiada polska” /dyst. Kino Świat

OBSADA:

JAN DOLINA – **ADAM WORONOWICZ**
STASZEK DOLINA – **PAWEŁ KRUCZ**
SAWIN – **ANDRIJ ZHURBA**
PANI IRENA – **SONIA BOHOSIEWICZ**
BARABANOW – **IGOR GNIEZDIŁOW**
MATKA – **URSZULA GRABOWSKA**
TADZIO – **MARCIN WALEWSKI**
CYNIA – **AGNIESZKA WIĘDŁOCHA**
SYLWIA – **NATALIA RYBICKA**
KORCZ – **JAN PESZEK**
LUBKA – **VALERIA GULIAIEWA**
PASZKA – **DMYTRO SOWA**
TARTAKOWSKI – **ALEKSANDR KRIŻANOWSKI**
FIEDOSIEJ – **MENDITAJ UTEPBERGENOW**

TWÓRCY:

REŻYSERIA – JANUSZ ZAORSKI
PRODUCENT – MIROŚLAW SŁOWIŃSKI
SCENARIUSZ – MICHAŁ KOMAR
I MACIEJ DUTKIEWICZ
ZDJĘCIA – ANDRZEJ WOLF
SCENOGRAFIA – JANUSZ SOSNOWSKI

DEKORACJA WNĘTRZ – MICHAŁ SULKIEWICZ
MUZYKA – KRZESIMIR DĘBSKI
DŹWIĘK – MICHAŁ ŻARNECKI
MONTAŻ – MILENIA FIEDLER
KOSTIUMY – HANNA CŹWIKŁO
CHARAKTERYZACJA – ANNA ADAMEK
KIEROWNICTWO
PRODUKCJI – PATRYK KRAJEWSKI,
ROBERT LIPIŃSKI
FOTOSY
I ZDJĘCIA Z PLANU – MARIA CIEŚLAK, MACIEJ
NOWACZYK, PIOTR SŁOWIŃSKI,
DARIUSZ WILICKI
PRODUKCJA – SATCHWELL WARSZAWA
KOOPRODUKCJA – ATM GRUPA SA, PAY STUDIO,
HERO COLLECTION, HELIOGRAF, ECOTERRA LESŁAW MORITZ
PARTNER PRODUKCJI
FILMU – SPÓŁDZIELCZA GRUPA
BANKOWA
WSPÓŁFINANSOWANIE – POLSKI INSTYTUT SZTUKI
FILMOWEJ
SPONSOR – PGL LASY PAŃSTWOWE

MASOWE DEPORTACJE Z KRESÓW WSCHODNICH II RZECZYPOSPOLITEJ DO ZWIĄZKU SOWIECKIEGO W LATACH 1940-41

Sylwia Trzeciakowska

W wyniku umów zawartych między Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich (dalej: ZSRS) a III Rzeszą w 1939 r. nastąpił podział ziem polskich. Następstwem tego był m.in. terror, za pomocą którego starano się zniszczyć przejawy lub tylko teoretyczne możliwości oporu, zastraszyć społeczeństwo, rozbić jego struktury, a co więcej – stworzyć pole dla sowietyzacji. Jednym ze składników represji były masowe przesiedlenia w głąb ZSRS. W latach 1940-1941 władze stalinowskie dokonały czterech wielkich akcji deportacyjnych z ziem polskich, które wiązały się z morderczą pracą, głodem, chorobami i śmiercią.

Za osoby szczególnie niebezpieczne – i mogące być potencjalnym zagrożeniem – Stalin uznał polskich osadników wojskowych oraz cywilnych kolonistów. Deportacja rozpoczęła się w nocy z 9 na 10 lutego 1940 r. przy temperaturze sięgającej nawet minus 40°C. Można było zabrać ze sobą odzież, bieliznę, obuwie, pościel, naczynia, żywność, drobny sprzęt rolniczy i domowy, pieniądze i przedmioty wartościowe, jednak nie więcej niż 500 kg na rodzinę. W rzeczywistości ilość i waga zabranego dobytku zależała od tzw. „trójek operacyjnych” odpowiedzialnych za przesiedlenie. Na miejscu pozostawiali dorobek całego życia. Deportacja objęła także pewną liczbę przedstawicieli innych grup zawodowych, zwłaszcza pracowników służby leśnej, pracowników administracji, samorządu. Wśród deportowanych byli Białorusini i Ukraińcy. Większość trafiła do obwodu archangielskiego, swierdłowskiego oraz do Krasnojarskiego Kraju.

Funkcjonująca w Związku Sowieckim zasada zbiorowej odpowiedzialności, a także chęć pozbycia się osób mających osobiste powody do wrogości wobec władz sowieckich, zadecydowały o zesłaniu rodzin osób wcześniej represjonowanych (aresztowanych przez NKWD, uwięzionych w obozach jenieckich, skazanych na pobyt w obozach pracy). Druga deportacja odbyła się również nocą – z 12 na 13 kwietnia 1940 r. Obok rodzin osób aresztowanych za rzeczywisty czy domniemany udział w działaniach polskiej konspiracji wywieziono w głąb Związku Sowieckiego urzędników, rodziny polskich oficerów, funkcjonariuszy policji, służby więziennej i żandarmerii zgładzonych na mocy uchwały najwyższych władz ZSRS z 5 marca 1940 r. Miejscem docelowym był Kazachstan. Kobietom, dzieciom oraz osobom w podeszłym wieku, pochodzącym z miast i nieprzygotowanym do ciężkiej pracy przyszło żyć sześć długich lat w prymitywnych warunkach i surowym, kazachskim klimacie. Oprócz dominujących liczebnie Polaków, deportowano również Żydów, Ukraińców i Białorusinów. Przesiedleni obywatele polscy – jako administracyjnie wysłani – dysponowali teoretycznie wszystkimi prawami obywateli sowieckich, oprócz prawa wyboru miejscowości zamieszkania. Nie skupiono ich w specjalnych osiedlach, lecz zamieszkali wraz z miejscową ludnością, bardzo często pod jednym dachem. Zaznaczyć należy w tym miejscu, iż ci, którzy przeżyli, często zawdzięczali to pomocy i opiece miejscowej ludności: Kazachom, Kirgizom, Jakutom, Buriatom, Rosjanom i innym narodom.

We wrześniu 1939 r., w obawie przed reresjami ze strony Niemców, na wschodnich ziemiach RP znalazło się wielu uchodźców z województw zachodnich i centralnych, w większości Żydów. To właśnie oni, zwani *bieżeńcami*, stali się ofiarami kolejnej wywózki przeprowadzonej w nocy z 28 na 29 czerwca 1940 r. Zo-

Źródło: z filmu „Syberjada polska” /dystr. Kino Świat

stali oni zaliczeni (podobnie jak wywiezieni w lutym) do kategorii przesiedleńców specjalnych (specposielency) i umieszczeni w osadach specjalnych (specposiolki) zarządzanych bezpośrednio przez NKWD. Wszyscy, którzy zostali uznani za zdolnych, mieli obowiązek wykonywania wyznaczonej pracy.

Ostatnia, czwarta deportacja miała miejsce w maju i czerwcu 1941 r. z terenów Zachodniej Ukrainy, Zachodniej Białorusi, Mołdawii, Litwy, Łotwy i Estonii. Podlegali jej członkowie organizacji uznanych za kontrrewolucyjne oraz ich rodziny, byli żandarmi, strażnicy więzienni, przemysłowcy, wyżsi urzędnicy państwowi i samorządowi oraz członkowie ich rodzin, byli oficerowie. Transporty trafiały głównie do Kraju Krasnojarskiego oraz do obwodów: omskiego, nowosybirskiego, i południowokazachstańskiego. Ciąg masowych wywozków przerwał dopiero wybuch wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca. Deportowani w 1941 r. uzyskali status zesłanych na osiedlenie (zsylnoposielency) na 20 lat. Mieli prawo samodzielnego wyboru miejsca zamieszkania w wyznaczonym rejonie. Zobowiązani byli zajmować się pracą społecznie użyteczną, ale mogli sami wybierać jej charakter. Objęci byli prawami socjalnymi przysługującymi wolnym obywatelom ZSRS. Musieli jednak regularnie meldować się w miejscowej placówce NKWD oraz zawiadamiać o każdej zmianie miejsca zamieszkania.

Obywatele polscy wracali do kraju różnymi drogami: z armią gen. Władysława Andersa, z armią gen. Zygmunta Berlinga. Część repatriowała się do kraju po zakończeniu II wojny światowej. Kres represji przyniósł jednakże dopiero 1956 rok. Osobny wątek stanowi aresztowania i zesłania do łagrów po 1944 r., głównie działalności polskiego podziemia niepodległościowego.

Liczba obywateli polskich wywiezionych w głąb ZSRS budzi duże kontrowersje. Jej źródłem jest konfrontacja pochodzących jeszcze z okresu wojny szacunkowych obliczeń polskich z ujawnionymi w ostatnich latach danymi sowieckimi. Utrwały się pochodzące z jesieni 1940 r. domniemania, iż w lutym 1940 r. wywieziono 250 tysięcy osób, w kwietniu – 300 tysięcy, a w czerwcu – 400 tysięcy. W kwietniu 1942 r. ambasada polska określała liczbę

obywateli polskich w ZSRS na 593 325 osób, a najbardziej kompletne i szczegółowe dane z końca 1942 r. (a więc po ewakuacji armii polskiej i towarzyszącej jej ludności cywilnej) objęły 260 399 osób. Na podstawie ujawnionych dotąd źródeł NKWD przyjmuje się, iż w latach 1940-41 w głąb ZSRS w ramach czterech masowych operacji deportowano około 330 tysięcy obywateli polskich.

Wywózki z lat 40. XX w. są kontynuacją systemu praktyk, który zapoczątkowała już Rosja w XVII-XVIII w. Polacy zesłani na Syberię po powstaniach narodowych stawali się najczęściej elitą wśród osadników i w znaczący sposób przyczyniali się do rozwoju cywilizacyjnego i kulturowego Syberii. Co więcej, na przełomie XIX i XX w. liczne były przypadki dobrowolnej emigracji do Rosji. O ile jednak władzom carskim zależało na kolonizacji odległych syberyjskich ziem, o tyle system stalinowski miał na celu zniszczenie

dziedzictwa, kultury kilkunastu narodów w wyniku masowych przesiedleń oraz stworzenie homo sovieticus. Przyjmuje się, iż terror stalinowski pochłonął kilkadziesiąt milionów ofiar, wśród których największy odsetek stanowili Rosjanie.

Na koniec należy podkreślić hart ducha deportowanych, ich pomysłowość, inicjatywę, odwagę i wolę przetrwania w tych jakże nieludzkich warunkach. Na przekór władzom NKWD przeważały czyny pozytywne, gesty ludzkiej solidarności i akty ratowania życia. Mimo to, doświadczenie Sybiru stało się siłą duchową narodu polskiego. Sybiracy, szczególnie kobiety, matki potrafiły wytrwać w niedoli, głodzie, chłdzie i dokładały wszelkich starań, by swoich najbliższych ratować z chorób, od śmierci głodowej i zapewnić swoim rodzinom, dzieciom w miarę normalne życie.

Sylwia Trzeciakowska

TEMAT:

SYBIRACY. LOSY OBYWATELI POLSKICH NA WSCHODZIE

SCENARIUSZ LEKCJI DLA SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

Jakie wydarzenia historyczne związane ze stosunkami polsko-radzieckimi podczas II wojny światowej są w filmie pokazane?

1. 17 IX 1939 r. napaść ZSRR na Polskę. Początek filmu.
2. 22 VI 1941 r. początek wojny III Rzeszy na ZSRR.
3. 30 VII 1941 r. zawarcie paktu Sikorski-Majski.
4. 9 V 1945 r. uznana przez ZSRR data zakończenia II wojny światowej.

Jakich wydarzeń nie ma w filmie?

1. Nie pojawia się informacja o zbrodni katyńskiej i jej konsekwencjach w stosunkach pomiędzy rządem polskim a radzieckim. Jest to spowodowane formułą narracji – widz wie to, co wiedzą bohaterowie filmu.

Jakie wątki „Syberiady polskiej” można wykorzystać na zajęciach historii?

5. Życie codzienne zesłańców.
6. Wzajemne relacje pomiędzy zesłańcami a strażnikami.
7. Wzajemne relacje z punktu widzenia narodowości pomiędzy Polakami, Żydami, Rosjanami, Ukraińcami.

Jak można wykorzystać poniższy scenariusz?

8. Jako autonomiczne zajęcia (2 lub 3 lekcje) związane z filmem „Syberiada polska” – wówczas będą proponował ograniczenie kontekstu historycznego.
9. Jako lekcję (2 lub 3 lekcje) wpisującą się w cykl zajęć o II wojnie światowej – wówczas zaproponuję bardziej szczegółową podbudowę historyczną.
10. Można też wykorzystać moduły scenariusza.

Cele zajęć:

1. Uczeń zna następujące wydarzenia:
23 VIII 1939 podpisanie paktu Ribbentrop-Mołotow;
17 IX 1939 napaść ZSRR na Polskę;

- 28 IX 1939 niemiecko-radziecki „Traktat o Przyjaźni i granicy”;
30 VII 1941 podpisanie paktu Sikorski-Majski;
9 V 1945 uznane przez ZSRR zakończenie II wojny światowej.

2. Uczeń zna pojęcia: Sybiracy, NKWD, łagier.

3. Uczeń wie kim byli: Władysław Sikorski, Iwan Majski, Władysław Anders.

Uczeń potrafi:

- przedstawić warunki, w jakich obywatele polscy byli wywożeni na Syberię;
- opisać warunki życia w obozie na Syberii;
- wskazać cele działalności propagandowej w osadach przesiedleńców w ZSRR;
- wskazać okoliczności podpisania i znaczenie paktu Sikorski-Majski;
- opisać warunki życia i losy Polaków po amnestii.

Środki dydaktyczne:

- Film Janusza Zaorskiego „Syberiada polska”, 2013.
- Obraz Aleksandra Sochaczewskiego „Pożegnanie Europy”.
- Obraz Jacka Malczewskiego „Wigilia na Syberii”.
- Atlasy historyczne.
- Słowniki.

Strony internetowe:

- <http://starakarta.karta.org.pl>
- <http://karta.org.pl>
- <http://kalendarium.muzhp.pl>
- <http://www.muzhp.pl>
- <http://kresy-siberia.org>

dostęp do Internetu podczas lekcji.

Metody i formy pracy:

samodzielna praca z zasobami Internetu;

- praca w grupach;
- praca ze słownikami;
- dyskusja kierowana.

PODSTAWOWE INFORMACJE O ZSYŁKACH NA SYBERIĘ XVI-XX w.

Kara w formie zesłania istniała w Rosji od początków XVI w. Z punktu widzenia interesów Rosji ważniejsze od samej izolacji skazanego było zasiedlanie – kolonizacja Syberii i badanie jej. Dlatego wielu zesłańców już w XVII w. swobodnie kontynuowało tam swą pracę naukową. Należeli do nich m.in. Polacy Samson Nowacki czy Adam Kamiński-Dłużyk. Pierwsi Polacy pojawili się na Syberii w XVI w. – byli to jeńcy z czasów wojny Stefana Batorego z Iwanem IV Groźnym. Kolejna grupa Polaków i Litwinów trafiła na Syberię po interwencji w Rosji (na skutek Dymitriad) na początku XVII w.

W XVIII w. wraz z rozwojem carskiej administracji i zapotrzebowaniem na surowce rozwinął się nowy model kary – katorga. W tym stuleciu Polacy trafiali na Syberię po konfederacji barskiej. Warto wspomnieć, że byli to pierwsi więźniowie polityczni, a nie pospolici przestępcy. Pod koniec XVIII w. na katorgę skazywano uczestników powstania kościuszkowskiego. W XIX w. grupy skazańców kierowano na Syberię za działalność konspiracyjną lub za udział w powstaniach 1830 i 1863, a także po Wiośnie Ludów 1848 r.

Jeśli chcemy opowiedzieć o tym na zajęciach w formie wstępu, warto wykorzystać obrazy Aleksandra Sochaczewskiego „Pożegnanie Europy” i Jacka Malczewskiego „Wigilia na Syberii”.

W XX w. zesłańcy pojawiali się na Syberii w związku z działalnością socjalistyczną, ale również po rewolucji 1905 r., czy podczas I wojny światowej.

II wojna światowa

Masowe deportacje ludności polskiej z ziem zajętych przez ZSRR po 17 IX 1939 r. miały na celu sowietyzację obszarów kresowych. Bezpośrednio był to sposób na pozbycie się wrogów i pozyskanie darmowej siły roboczej na Syberii. Decyzje o deportacjach podejmowane były na najwyższych szczeblach władzy – odpowiedzialni za nie są Józef Stalin, Wiaczesław Mołotow i Ławrientij Beria. Każda z grup deportacyjnych otrzymywała specjalny status. W filmie „Syberjada polska” ukazani są mieszkańcy wsi kresowej, którzy zostali wysiedleni 10 II 1940 r. Określano ich mianem: spiepiesielency-osadniki. Ta grupa przesiedleńców znalazła się pod bezpośrednią kontrolą NKWD w 115 osadach specjalnych zwanych spieposiołki. Tego dnia, czyli podczas drugiej z czterech akcji deportacyjnych w czasie II wojny, przesiedlono 139 794 osoby czyli 26 790 rodzin. Podczas tej deportacji zsyłano głównie

Polaków, poszukiwano wśród nich byłych oficerów z wojny 1920 r., co jest pokazane na filmie. Przesiedleń dokonywały Wojska Konwojowe NKWD. Łącznie podczas II wojny światowej przesiedlono ponad 330 tys. obywateli Polski. Część z nich mogła powrócić do kraju w 1946 r., wielu więziono do połowy lat 50.

Prócz publikacji książkowych godny polecenia jest tekst o historii zsyłek zamieszczony na stronie Wirtualnego Muzeum Kresów: http://kresy-siberia.org/deportacje/?page_id=28&lang=pl

Scenariusz lekcji

W ramce podano pomocne informacje merytoryczne dla nauczyciela.

Przed lekcją:

1. Prosimy uczniów o przeczytanie wywiadu z prof. Andrzejem Chojnowskim pt. „17 września 1939: to była napaść, nie wkroczenie” (załącznik nr 1) zamieszczonego na internetowej stronie Muzeum Historii Polski: <http://www.muzhp.pl/artykuly/246/17-wrzesnia-1939-to-byla-napasc-nie-wkroczenie>

Na lekcji:

1. Rozdajemy kartki z pytaniami do tekstu, uczniowie robią je w grupach (załącznik nr 2).
Jeśli mamy więcej czasu (2 lekcje), tekst z pytaniami możemy rozdać uczniom jako pracę w grupach.
2. Praca z atlasem historycznym.
2a. Uczniowie porównują mapy, na których zaznaczono granice wschodnią ziem okupowanych na podstawie: paktu Ribbentrop-Mołotow: przebieg granicy wpływów m.in. na rzekach: San i Wisła.

Układ o nieagresji między ZSRR a III Rzeszą z 23 VIII 1939; częścią paktu był tajny protokół dodatkowy dzielący środkowo-wschodnią Europę na strefy wpływów obu państw.

Joachim von Ribbentrop: 1936-38 ambasador III Rzeszy w Wielkiej Brytanii; 1938-45 minister spraw zagranicznych.

Wiaczesław Mołotow: 1926-57 członek Biura Politycznego KC WKP(b) i KPZR; 1930-41 premier; 1939-49 i 1953-56 minister spraw zagranicznych.

(źródło: PWN)

Traktatu o przyjaźni i granicy: przebieg granicy wpływów na rzekach: San i Bug.

Traktat o przyjaźni i granicy podpisany 28 IX 1939 pomiędzy ZSRR a III Rzeszą, korygujący ustalenia tajnego protokołu paktu Ribbentrop-Mołotow

(źródło: PWN)

2b. Lokalizujemy wieś Czerwony Jar pokazaną na filmie gdzieś na kresach wschodnich (dokładna lokalizacja jest możliwa do ustalenia, ale nie jest to potrzebne).

3. **Pytamy:** uczniów o okoliczności, w jakich ludność wsi dowiedziała się deportacji, i o zasady wywózki.

Przykładowe odpowiedzi:

- żołnierze radzieccy przychodzą w nocy;
- pół godziny na spakowanie się;
- można zabrać najpotrzebniejsze rzeczy;
- następuje konfiskata majątku;
- brutalne postępowanie żołnierzy (pobity Jan Dolina)
- brak podstawowych informacji:
  - co się stanie z mieszkańcami wsi?
  - dlaczego są wywożeni?
  - dokąd są wywożeni?

4. Uczniowie opisują warunki panujące podczas wywózki mieszkańców wsi (w filmie podróż jest pokazana dwa razy – drugi raz jako retrospekcja).

Przykładowe odpowiedzi:

- małe racje żywnościowe;
- przykłady śmierci podczas podróży;
- podróż w wagonach towarowych;

5. Życie codzienne w obozie.

Pytania do uczniów

Możliwe odpowiedzi

Życie dzieci

1. Czy ktoś zajmuje się dziećmi?	1. Tak. Powstała dla nich szkoła. Uczą w niej Korcz i Cynia.
2. Czego są uczone dzieci w szkole?	2. Geografia, podawane są w formie rymowanki informacje o losach zesłańców.
3. Po co są uczone dzieci?	3. Aby nie zapomniały kim są i skąd pochodzą.
4. Czy jest to działalność legalna?	4. Nie.
5. Skąd wiemy, że nie jest to działalność legalna?	5. Korcz i Cynia zostają wydaleny z obozu.
6. Jak komendant obozu dowiaduje się o szkole?	6. Mówią mu o niej same dzieci, deklamują mu antyradziecki wierszyk.
7. Dlaczego dzieci to robią?	7. Nie rozumieją sytuacji, nie wiedzą, czego nie wolno mówić.
8. Czy w filmie pokazane są inne sytuacje, w których dzieci nie rozumieją sytuacji zesłania?	8. Tak, gdy dzieci siedzą z komendantem na ławce i opowiadają o rodzicach. Wówczas komendant dowiaduje się, że Jan Dolina walczył podczas wojny z bolszewikami w roku 1920.

Tak, gdy Tadek Dolina próbuje odebrać nóż starszego brata Staszka żołnierzowi Armii Czerwonej. Nóż ten Staszek zgubił podczas maskowania morderstwa na Barabanowie oficerze NKWD w obozie. Identyfikacja przedmiotu jest dowodem winy Staszka.

9. Dlaczego Sylwia prosi o wydanie fałszywego aktu zgonu swego dziecka?

9. Tylko w ten sposób, choć potajemnie będzie mogła wywieźć syna do Polski, który został uznany za obywatela ZSRR.

10. Czy pobyt w osadzie Kalucze wpływa na dzieci?

10. Tak, na przykładzie Tadeka widać, że są one bardziej nerwowe. Tadek zaczyna przeklinać.

Życie dorosłych

1. Jakie znaczenie miała przymusowa, wspólna kąpiel zesłańców?

1. Pozbycie się wszy. Nagość to bezbronność, odarcie z tożsamości.

2. Dlaczego Irena została kochanką oficera NKWD?

2. Poświęciła się, by pomóc wspólnocie poprzez rozdzielanie jedzenia na stołówce. Dzięki niej dzieci dostały przybory przydatne w szkole. Kochanek był jej uległy. Służba w kuchni uchroniła ją od ciężkiej pracy w lesie. Być może kochała oficera.

3. Jak Irena była traktowana przez inne osoby?

3. Ostracyzm. Widać to w scenie w stołówce podczas rozdawania posiłku i podczas święta rewolucji, gdy siedzi w pierwszej ławce tylko z nauczycielem.

4. Dlaczego Irena zamordowała oficera?

4. Chciała zmyć z siebie hańbę współpracy z wrogiem.

5. Dlaczego Jan Dolina po powrocie z wyprawy po leki dla chorej na tyfus żony krzyczy: „wszyscy zdechniemy”?

5. Może uświadomił sobie, że z obozu nie ma ucieczki. Dzięki podróży zdał sobie sprawę z przestrzeni dzielących osady ludzkie.

6. Dlaczego, kiedy Cynia i Korcz odjeżdżają, ludzie biegną do nadjeżdżających wozów?

6. Przywieziono zapasy jedzenia i lekarstw.

7. Czy narodowość lub pochodzenie etniczne jest ważne dla więźniów?

7. Nie. Wszyscy sobie pomagają niezależnie od narodowości. Z drugiej strony Tadek Dolina pyta Staszka kogo urodzi Sylwia: „ruskiego czy Polaka”?

8. Jak więźniowie świętują Wielkanoc? Po co to robią?

8. Aby zachować tożsamość (jako dodatkowy kontekst można skończyć z obrazu Jacka Malczewskiego „Wigilia na Syberii”).

9. Czym zajmują się deportowani?

9. Pracują przy wyrębie lasu. Jest to praca ponad ich siły. Mają zawyżone normy.

Więźniowie i strażnicy	
1. Czy zesłańcy są pod ciągłą obserwacją strażników?	1. Nie. Nie jest to konieczne i tak nie ma możliwości ucieczki. Więźniów podgląda komendant obozu.
2. Jak bezpośredni nadzorcy więźniów traktują ich?	2. Niektórzy z nich wchodzą w bliskie relacje. Brygadzysta Paszka chce poślubić Sylwię. Barabanow ma romans z Ireną. Natomiast Sawin – komendant obozu nienawidzi Polaków, gdyż stracił ojca podczas wojny 1920 r.
Propaganda w obozie	
1. Jak są witani więźniowie?	1. Muzyka i przemówienie oficera NKWD. Powtarzające się hasło „Kto nie pracuje, ten nie je”.
2. Co ma na celu obchodzenie święta rewolucji październikowej?	2. Więźniowie, szczególnie dzieci mają przyzwyczaić się do nowych, komunistycznych świąt. Jest to nadawanie nowej, radzieckiej tożsamości.

6. Układ Sikorski-Majski.

Układ zawarty 30 VII 1941 r. pomiędzy rządem polskim a radzieckim. Jest on wynikiem ataku III Rzeszy na ZSRR i przyłączenia się J. Stalina do koalicji antyhitlerowskiej.

Władysław Sikorski: od 30 IX 1939 premier rządu RP na uchodźstwie i naczelny wódz. Zginął w katastrofie lotniczej w Gibraltarze 4 VII 1943 r.
Iwan Majski: 1932-43 ambasador radziecki w Wielkiej Brytanii.

(źródło: PWN)

6a. Pytamy: jak Staszek i sanitariuszka Lubka przyjmują wiadomość o napaści III Rzeszy na ZSRR?

Możliwe odpowiedzi:

- Staszek cieszy się – dla niego jest to przyspieszenie końca wojny;
- Lubka smuci się, gdyż szpital zostanie przeniesiony z obozu: Lubka i Staszek będą rozłączeni.

6b. Uczniowie czytają tekst porozumienia Sikorski-Majski i odpowiadają na pytania (załącznik nr 3)

Pytania do uczniów	Możliwe odpowiedzi
1. Wymień postanowienia układu Sikorski-Majski.	1. Unieważnienie porozumień radziecko-niemieckich z 1939 r. 2. Przywrócenie stosunków dyplomatycznych pomiędzy rządami Polski a ZSRR. 3. Amnestia dla obywateli polskich więzionych w ZSRR. 4. Powstanie armii polskiej w ZSRR.

Pytamy: jak nazywamy armię polską, która powstała na mocy układu Sikorski-Majski?

Odpowiedź:

Armia gen. Władysława Andersa, inne nazwy poniżej.

Władysław Andres: w 1939 r. dowódca Nowogródzkiej Brygady Kawalerii (walczył z wojskami niemieckimi i sowieckimi); kolejno dowódca: 1941-42 Armii Polskiej w ZSRR, 1942-43 Armii Polskiej na Wschodzie, 1943-46 II Korpusu Polskiego (Monte Cassino); 1945 pełnił obowiązki, a 1946-54 był naczelnym wodzem i Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych na uchodźstwie.

(źródło: PWN)

6c. Pytamy: Jak zareagowali bohaterowie filmu po odczytaniu fragmentu treści układu nazwanego „amnestią”? Co się zmienia w ich życiu.

Przykładowe odpowiedzi:

- radość, euforia;
- przestają (jak sądzą) być więźniami;
- uważają, że będą mogli wstąpić do polskiej armii.
- Jest to moment przełomowy dla więźniów obozu, również dla Jana Doliny, który dzięki układowi Sikorski-Majski unika śmierci.

6d. Uczniowie czytają w grupach wywiad z prof. Pawłem Wieczorkiewiczem (załącznik nr 4) i odpowiadają na pytania. Wywiad dostępny na stronie:

http://kalendarium.muzhp.pl/display.php?id_event=25

Pytania do uczniów	Możliwe odpowiedzi
1. Której stronie bardziej zależało na podpisaniu porozumienia polskiej czy radzieckiej?	1. Polskiej, gen. W. Sikorskiemu.
2. Dlaczego tej właśnie stronie?	2. Istnienie armii polskiej wg gen. Sikorskiego mogło rozstrzygnąć o posunięciach militarnych i politycznych.
3. Jaki skutek miały poprzednie plany porozumienia rządów polskiego i radzieckiego.	3. Poprzednie tajne plany gen. W. Sikorskiego z roku 1940, które dostały się w ręce Rosjan dowodziły, że polski premier chce za wszelką cenę i bez warunków wstępnych porozumieć się z ZSRR. Planowano dymisję Sikorskiego.
4. Kto był inicjatorem porozumienia Sikorski-Majski?	4. Premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill.
5. Co sądził o pakcie Sikorski-Majski Ławrientij Beria?	5. Trudna sytuacja ZSRR po ataku III Rzeszy 22 VI 1941 r. zmusiła Stalina do zagwarantowania nienaruszalności wschodniej granicy Polski.
6. Jak prof. P. Wieczorkiewicz ocenia porozumienie?	6. Układ był konieczny, ale podpisano go na złych warunkach.

Ławrientij Beria: 1938-45 ludowy komisarz, szef NKWD, 1953 min. spraw wewnętrznych ZSRR; 1941-45 nadzorował produkcję wojenną, od 1946 – program atomowy.

(źródło: PWN)

Po podpisaniu układu Sikorski-Majski Kazimierz Sosnkowski – komendant główny Związku Walki Zbrojnej, na znak protestu podał się do dymisji.

7. Skutki „amnestii”.

7a. Pytamy: czy amnestia to dobre określenie dla zmiany statusu prawnego więzionych Polaków. Możemy podać definicję ze słownika: jeden uczeń może ją przeczytać na głos.

Amnestia [gr. amnēstia ‘zapomnienie’, ‘przebaczenie’], prawo powszechny ustawy akt łaski, polegający na darowaniu (w całości lub w części) kar za określone przestępstwa lub wykroczenia, albo określonej kategorii sprawców.

(źródło: PWN)

Przykładowe odpowiedzi:

- nie, ponieważ przesiedleni obywatele polscy nie popełnili żadnego przestępstwa.

Pytanie do dyskusji:

Czy lepszym słowem byłaby rehabilitacja?

Możemy poprosić o znalezienie definicji pojęcia w słowniku.

Rehabilitacja: uniewinnienie skazanej uprzednio osoby wskutek ujawnienia nieprawidłowości w procesie lub w wyniku wznowienia postępowania sądowego.

(źródło: PWN)

7b. Pytamy: Jak wygląda życie przesiedlonych do miasteczka? Jak są traktowani przez Rosjan?

Przykładowe odpowiedzi:

- są pozostawieni bez środków do życia;
- nie mają pracy; Rosjanie dali pracę Janowi i Staszce Dolinom;
- Rosjanie utrudniają wysiedlonym dotarcie do armii gen. Andersa;

Pytanie pomocnicze:

Dlaczego zesłańcom rozdawane są radzieckie paszporty?

Przykładowa odpowiedź:

- aby jako obywatele radzieccy nie mogli wstąpić do armii polskiej i aby zatrzymać ich w ZSRR.

7c. Aby pokazać, co stało się z Polakami, którym udało się dostać do armii gen. Andersa, proponuję analizę zdjęć ze strony ośrodka Karta. Fotografie dokumentują losy polskiej ludności cywilnej, która opuściła Związek Radziecki w 1942 r. razem z ewakuowaną armią Andersa:

http://karta.org.pl/fotooferty/Anders_cywile/index.htm

Wszystkie zdjęcia są opisane. Warto zwrócić uwagę na losy dzieci.

7d. Bohaterowie filmu „Syberiada polska” wracają do Polski w 1945 r. Wielu Polaków wróciło do kraju dopiero w latach 1955/56. Aby dowiedzieć się o ich losach, proponuję również analizę zdjęć ze strony ośrodka KARTA, gdzie pokazane są powroty Polaków z łagrów Workuty w 1956 roku:

<http://starakarta.karta.org.pl/foto/fotokolekcje/Tatarzycki/index.htm>

Zadania związane z materiałami fotograficznymi mogą być zadaniami domowym, możemy również wybrać kilka zdjęć i pokazać je na lekcji.

8. Sybiracy. „Syberiada polska” jest filmem poświęconym Sybirakom – ostatnim elementem zajęć będzie ułożenie definicji pojęcia „Sybiracy”. Prosimy uczniów o zaproponowanie takiej definicji.

W tym celu możemy zapytać, co łączy wszystkie grupy przesiedleńców omówionych na zajęciach.

Sybirak: w czasach carskich lub w okresie Związku Radzieckiego: więzień wywieziony na Syberię lub zesłaniec na Syberię; też: były więzień lub zesłaniec.

(źródło: PWN)

Warto zwrócić uwagę, że Sybiracy to nie tylko Polacy.

Załącznik nr 1

17 września 1939: to była napaść, nie wkroczenie

w prof. Andrzejem Chojnowskim rozmawia Adam Tycner

Dlaczego Armia Czerwona zaatakowała Polskę dopiero 17 września?

Decyzja o tak późnym rozpoczęciu działań wojennych miała uzasadnienie militarne i polityczne. Po pierwsze, nie było pewności, czy marsz Armii Czerwonej nie napotka na swej drodze zbyt dużego oporu. W związku z tym odwlekano moment inwazji, aby mieć czas na lepsze rozeznanie się w sytuacji z jednej strony, a z drugiej na większą koncentrację sił, która stworzyłaby możliwość optymalnego przeprowadzenia planowanej operacji. Drugą przyczyną jest funkcja kalkulacji politycznej. W kilka dni po ataku na Polskę Francja i Wielka Brytania wypowiedziały III Rzeszy wojnę. Należało więc zorientować się czy pozostanie to jedynie formalnym aktem, czy też poparte będzie efektywną pomocą wojskową. Z punktu widzenia Moskwy było zbyt wiele niepewnych elementów, by zbyt wcześnie ryzykować marsz na zachód, mimo iż Niemcy nalegały, aby uderzenie nastąpiło jak najszybciej i wspomogło działania Wehrmachtu.

Jak Sowieci uzasadniali swoje działania? Czy w oficjalny sposób motywowali wkroczenie do Polski, czy dopiero później powstała ideologia tłumacząca agresję?

W momencie wkroczenia Armii Czerwonej do Polski, czyli 17 września o drugiej w nocy, ambasador Rzeczypospolitej w Moskwie, Wacław Grzybowski, został wezwany do komisariatu spraw zagranicznych. Tam odczytano mu notę, która głosiła, że państwo polskie stało się bankrutem, którego rozkład uwidoczniła wojna, Warszawa nie pełni już funkcji stolicy, a rząd przestał istnieć. W związku z powyższym strona sowiecka musi wziąć „pod opiekę” ludność zachodniej Ukrainy i Białorusi. Wysłała więc oddziały wojskowe na tereny nienależące już do Polski, z tego względu, iż państwo to przestało istnieć. Takie było oficjalne uzasadnienie sowieckich działań.

Jak ludność polska i nie tylko polska na Kresach przyjmowała Armię Czerwoną?

To bardzo złożone zagadnienie. Bardzo dobrze widoczne są tu dramatyczne konsekwencje wieloetnicznej struktury Polski. Tereny północno-wschodnie i Małopolska zamieszkiwane były przez ludność różnych narodowości. W niektórych rejonach Polacy stanowili zdecydowaną mniejszość. Wojnę postrzegano różnie, w zależności

■ Radziecki paszport Klemensa Gromnickiego

Rzeczniarze Armii Polskiej!

Pańsko-burżuazjny Rząd Polski, wołagnowszy Was w awantu-
rystyczną wojnę, pozornie przewalilo się. Ono okazało się bez-
silnym rządził krejem i zorganizowało obronę. Ministrzy i gien-
erałowie, schwycili nagrabione im zioto, tohórzliwie uwieklili, pozos-
tawiają armię i cały lud Polski na wolę losu.

Armia Polska pocierpieła surwą porażkę, od którego ona nie
oprawić wstanie się. Wam, wórzym żonom, dzieciom, braciom i
siestrom ugrąza głodna ómierć i zniszczenie.

W te ciężkie dni dla Was potężny Związek Radziński wyciąga
Wam ręce braterskiej pomocy. Nie przeciwie się Robotniczo-
Chłopskiej Armii Czerwonej. Wasze przeciwienie bez kożydół
i przereczono na całą zgubę. # / idziemy do Was nie jako zdo-
brycy, a jako wasi braci po t. au, jako wasi w. walcący oc
ucisku obszarńików i kapitalistów.

Wielka i niezwołczona Armia Czerwona niesie na swoich
sztandarach procuającym, bratersiwo i szczęśliwe życie.

Rzeczniarze Armii Polskiej! Nis proliwacie doremnie krwi za
cudze Wam interesy obszarńików i kapitalistów.

Was przymuszają uciskać białorusinów, ukraińców. Rządzące
koło Polskie sieją narodową różność między polakami, białorusinami
i ukraińcami.

Pamiętajcie! Nie może być swobodny nród, uciskające drugie
narody. Pracujące białorusini i ukraińcy—Wasi procuające, a nie
wrogli. Razem z nimi budujcie szczęśliwe dorobkowe życie.

Rzucacie broń! Przechodźcie na stronę Armii Czerwonej.
Wam zabezpieczona swoboda i szczęśliwe życie.

Naczelný Dowódcá Białoruskiego frontu
Komandarm Drugi, kangi Michal KOWALOW.

17 września 1939 roku.

■ **Odezwą głównodowodzącego Frontu Białoruskiego Armii Czerwonej - Michaila Kowaliowa do polskich żołnierzy. Późniejsze wersje były już lepiej zredagowane**

od przynależności etnicznej. I mimo iż Żydzi, Białorusini i Ukraińcy nie wystąpili w sposób jednoznaczny przeciwko Rzeczpospolitej, to często nie utożsamiali się z polską racją stanu, przez co nie czuli się w obowiązku, by stawiać opór agresji. Część tej ludności, powodowana niechęcią do państwa polskiego, wynikającą z niedobrych doświadczeń okresu międzywojennego, lub też motywowana komunistycznymi sympatiami, przyjęła wkroczenie Sowietów z zadowoleniem, niekiedy nawet euforią. Zdarzało się, że obrzucano sowieckie czołgi kwiatami, budowano bramy powitalne itp., czego świadectwa zachowały się w materiale źródłowym. Trudno określić skalę tego zjawiska i jest to kwestia drugorzędna. Sam fakt występowania prosowieckich zachowań, nawet jeśli były demonstrowane przez mniejszość, rzutował na ogólne wyobrażenie o postawach Białorusinów, Ukraińców i Żydów. Polacy odnosili wrażenie, że nacje te w trudnej dla Polski chwili przeszły na stronę wroga.

Jaka była reakcja Zachodu na agresję sowiecką?

Klauzula z paktu Ribbentrop-Mołotow, mówiąca o wkroczeniu Sowietów na terytorium Polski w razie wojny, była nieznaną opinią publicznej w Polsce i w krajach europejskich bardzo długo. Wiedzieli o niej jednak prawie od początku przywódcy Wielkiej Brytanii, Francji i USA. Udawano jednak zaskoczenie, ponieważ Zachód nie chciał nic zrobić poza werbalnym potępieniem sowieckiej agresji. Potępienie nie było szczególnie mocne. Dostyc szybko zaczęto dowodzić, iż nie można w identyczny sposób traktować Niemców i Sowietów, gdyż ci drudzy mieli określone racje, jako że granica polsko-sowiecka nie była w pełni sprawiedliwą. Pozostawiła bowiem po stronie polskiej skupiska ludności białoruskiej i ukraińskiej, które winny być połączone w jednym państwie. Były to opinie nieoficjalne, gdyż Polska początkowo odgrywała rolę

ważnego sojusznika Francji i Wielkiej Brytanii. Tego typu interpretacje bardzo szybko nasiliły się z chwilą ataku Hitlera na Związek Sowiecki, kiedy to Rosja stała się dla Zachodu partnerem pierwszoplanowym. Jeśli wojna z III Rzeszą miała być wygrana, musiała włączyć się w nią również Moskwa i Zachód gotów był zapłacić każdą cenę za jej udział w walce przeciwko Niemcom.

Mówi się o napaści Niemiec na Polskę i wkroczeniu do niej Sowietów. Skąd ta różnica?

W tym zjawisku ma swoje odbicie ideologia. Choć często też używamy niektórych sformułowań w sposób nie w pełni świadomy, żeby nie powiedzieć bezmyślny. Mówienie o „wkroczeniu” to pozostałość starego kanonu wartości, wpajanego Polakom przez komunistów, które znalazło swoje odbicie w sferze językowej.

rozmawiał Adam Tycner

Prof. Andrzej Chojnowski – kierownik Zakładu Historii XX wieku Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, członek Rady Naukowej Polskiego Słownika Biograficznego, członek zespołu redakcyjnego miesięcznika „Res Publica Nova”, autor m. in.: „Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939” (1979), „Piłsudzczy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem” (1986).

<http://www.muzhp.pl/artykuly/246/17-wrzesnia-1939-to-byla-napasc-nie-wkroczenie>

Załącznik nr 2

Pytania do uczniów	Możliwe odpowiedzi
Pytania do wypowiedzi prof. Andrzeja Chojnowskiego.	
1. Podaj dwa powody dlaczego wg prof. Andrzeja Chojnowskiego ZSRR zaatakował Polskę 17 IX	1. Dowódcy radzieccy bali się silnego oporu dlatego dłużej koncentrowano siły. / Sprawdzano, czy wypowiedzenie wojny przez Anglię i Francję III Rzeszy spowoduje działania militarne.
2. Kiedy rozpoczęła się agresja ZSRR na Polskę?	2. 17 IX 1939 r.
3. Jak nazywał się ambasador polski w ZSRR?	3. Wacław Grzybowski.
4. Jak strona radziecka motywowała decyzję o zajęciu ziem polskich?	4. Państwo polskie uznano za bankruta. / Rząd polski przestał istnieć. / Opieka nad ludnością wschodnich terenów polski.
5. Jak armia polska miała zachować się wobec radzieckiej agresji?	5. Podjęcie walki tylko w obronie własnej.
6. Czy wszyscy obywatele polscy mieli jednakowy stosunek do sowieckiej agresji?	6. Nie. Niektórzy Białorusini, Ukraińcy i Żydzi byli entuzjastycznie nastawieni do Armii Czerwonej, co wynikało albo z niechęci do państwa polskiego albo z sympatii komunistycznych.
7. Dlaczego przywódcy koalicji antyhitlerowskiej byli skłonni oddać ZSRR wschodnie tereny Polski zajęte po 17 IX 1939 r.?	7. Byli gotowi przystać na żądania Józefa Stalina, gdyż pomoc ZSRR w wojnie przeciwko III Rzeszy w 1941 r. był niezbędny.
8. Jaka jest różnica w treści sformułowań: „wkroczenie wojsk ZSRR do Polski” a „napaść ZSRR na Polskę”?	8. Forma „wkroczenie wojsk ZSRR do Polski” nie oddaje rzeczywistości, jest pozostałością propagandy komunistycznej.

Pytania do tekstu ulotki.

1. W jakim celu powstała ulotka?

2. Dlaczego zawiera błędy językowe?

1. W celach propagandowych.

2. Prawdopodobnie redagowała ją osoba, która słabo znała język polski.

Załącznik nr 3

Układ pomiędzy rządem ZSRR a rządem polskim z 30 lipca 1941 r.

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej i Rząd ZSRR postanowiły zawrzeć niniejszą umowę i postanawiają, co następuje:

Art. 1. Rząd ZSRR uznaje, że traktaty radziecko-niemieckie z roku 1939, dotyczące zmian terytorialnych w Polsce, utraciły swą moc. Rząd Polski oświadcza, że Polska nie jest związana żadnym układem z jakimkolwiek trzecim państwem, zwróconym przeciwko ZSRR.

Art. 2. Po podpisaniu tego układu zostaną przywrócone stosunki dyplomatyczne między obydwojma Rządami, po czym natychmiast nastąpi wymiana ambasadorów.

Art. 3. Oba Rządy zobowiązują się wzajemnie do udzielania sobie wszelkiego rodzaju pomocy i poparcia w obecnej wojnie przeciw hitlerowskiemu Niemcom.

Art. 4. Rząd ZSRR wyraża swoją zgodę na utworzenie na terytorium ZSRR Armii Polskiej, której dowództwo będzie mianowane przez Rząd Polski w porozumieniu z Rządem ZSRR. Armia Polska na terytorium ZSRR podlegać będzie w sprawach operacyjnych Naczelnemu Dowództwu ZSRR, w skład którego wejdzie przedstawiciel Armii Polskiej. Wszystkie szczegóły dotyczące organizacji dowództwa i użycia tej siły zbrojnej będą ustalone późniejszym porozumieniem.

Art. 5. Układ niniejszy wchodzi w życie natychmiast po jego podpisaniu i nie podlega ratyfikacji. Układ został sporządzony w dwóch egzemplarzach, każdy w języku rosyjskim i polskim, oba teksty mają jednakową moc.

Protokół tajny.

1. Z chwilą przywrócenia stosunków dyplomatycznych Rząd Związku Socjalistycznych Republik Rad udzieli amnestii wszystkim obywatelom polskim, którzy są obecnie pozbawieni swobody na terytorium Związku Socjalistycznych Republik Rad, bądź jako jeńcy wojenni, bądź z innych odpowiednich powodów.

Załącznik nr 4

Układ Sikorski-Majski

z prof. Pawłem Wieczorkiewiczem rozmawia Wojciech Kozłowski

Jaki był stosunek rządu polskiego do zawierania układów z Związkiem Sowieckim po wrześniu 1939 roku?

To bardzo skomplikowana sprawa. W kręgach rządowych rozumiiano potrzebę porozumienia się z Sowietami z powodów bardzo praktycznych. Jeśli Polska miała wystawić jakąkolwiek liczącą się siłę zbrojną, jedynym rezerwuarem rekruta był Związek Sowiecki. Ta myśl przyświecała przede wszystkim generałowi Sikorskiemu, który uważał, że polska siła zbrojna może mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięć nie tylko wojskowych, ale i politycznych. Stąd dość rozpaczliwa chęć porozumienia się ze Związkiem Sowieckim na każdych niemal warunkach. Wykorzystała to druga strona, to

znaczy Sowietom. Za pośrednictwem agenta wywiadu sowieckiego i agenta wywiadu brytyjskiego doszło do złożenia przez Sikorskiego memoriałów na temat stosunków polsko-sowieckich. Początkowo miały one zostać przekazane do Moskwy, aby pokazać gotowość generała do porozumienia z Sowietami właściwie na każdych warunkach politycznych. Nie było tam oczywiście mowy o jakimkolwiek pertraktowaniu o kształcie granic. Chodziło o podjęcie rozmowy bez warunków wstępnych, której celem miało być stworzenie polskiej armii w Związku Sowieckim i wyciągnięcie rekruta do armii polskiej w Wielkiej Brytanii.

Skończyło się to katastrofą. Sprawa została nagłośniona tuż przed upadkiem Francji i stała się jednym z powodów odwołania Sikorskiego z urzędu premiera przez prezydenta Raczkiewicza w czerwcu 1940 roku. Odwołanie to nie doszło zresztą do skutku. Nastąpił bunt oficerów i Sikorski na funkcji pozostał. W jego otoczeniu istniała gotowość do podpisania tego układu, ale już na przykład generał Sosnkowski czy Narodowi Demokraci rozumieli wprawdzie potrzebę podpisania go, ale nie na każdych warunkach i nie w każdy sposób.

Która ze stron wystąpiła w roli inicjatora podpisania układu Sikorski-Majski?

Brytyjczycy. Było to przede wszystkim w interesie brytyjskim. Churchillowi bardzo zależało na tym, żeby Związek Sowiecki rozpoczął wojnę z Niemcami. Mówił o tym nawet w 1939 roku. Kiedy Niemcy zaatakowały ZSRR, Churchill zaczął udzielać jednostronnych gwarancji pomocy Sowietom, żeby wesprzeć ich w opozycji, żeby nie skapitulowali i nadal wiązały siły niemieckie. Stąd też dla uwiarygodnienia Związku Sowieckiego w opinii brytyjskiej należało usunąć największą przeszkodę, mianowicie zatrzeć pamięć o 17 września 1939 roku. Można to było zrobić tylko poprzez podpisanie porozumienia polsko-sowieckiego. Doszło do tego w szczególnych okolicznościach – z pominięciem prezydenta, drogi konstytucyjnej, a nawet z jej złamaniem, z odsunięciem od rozmów przez Sikorskiego ministra spraw zagranicznych i wreszcie z samowolną decyzją Sikorskiego o podpisaniu układu - mimo wątpliwości, jakie ten budził.

Trzeba przyznać, że generał miał swoje argumenty, ale były też poważne przesłanki przeciw. Sikorski dość patetycznie zwierzał się swemu ministrowi i przyjacielowi gen. Marianowi Kukielowi: „Gdy miałem ten układ podpisać i walczyłem ze sobą, czy odczekać jeszcze, słyszałem jakby szept tysięcy ust: spiesz się, ratuj!”. Było w tym wiele prawdy. Sowietom – przypominam – mordowali Polaków od 22 czerwca 1941. Wymordowano kilkadziesiąt tysięcy ludzi w więzieniach na pograniczu sowiecko-niemieckim. Ludzie ginęli w czasie ewakuacji, w łagrach, a co więcej – warto to podkreślić, bo jest to kuriozum – skazywano na śmierć na przykład za rozpowszechnianie wiadomości podważających sojusz radziecko-niemiecki. Powtarzam: działo się to w lipcu 1941 r., gdy od miesiąca trwała już wojna.

Więźniów przebywających w łagrach niewątpliwie układ uratował. Ale była też druga strona medalu, którą znamy z kilku relacji - między innymi gen. Żegoty Januszajtisa, który siedział wtedy na Łubiance i rozmawiał z Ławrientijem Berią – w sensie dosłownym: były to takie pogawędki polityczne. Dyskutowali o tym, że ten układ jest negocjowany. Januszajtis sądził, że Sikorski w żadnym wypadku nie powinien zgodzić się na podpisanie układu bez gwarancji granicznych – a tak go podpisano. Beria twierdził, że Polacy jednak ten układ podpiszą i potem triumfował, że tak właśnie się stało. Oświadczył – to bardzo ważne świadectwo – że Sowietom podpisałiby gwarancje graniczne, bo znajdowali się w sy-

tuacji przymusu. Sikorski nie wyczuł tego momentu. Mieli mu to później za złe między innymi Sosnkowski, Zaleski, Seyda – trzej ministrowie, którzy opuścili rząd. Myślę, że mieli rację. W interesie Polski leżało rozciągnięcie w czasie tych negocjacji. Powojenny historyk musi czasem zdobyć się na pewną dozę cynizmu – nawet jeszcze kilka tysięcy zmarłych i zabitych więcej nie byłoby zbyt wielką ceną za to, żeby wydrzeć z gardła uznanie granicy sowiecko-niemieckiej za niebyłą, uznanie plebiscytów za niebyłe i pełne uznanie granicy polsko-sowieckiej wedle stanu sprzed 17 września 1939 roku. Inna sprawa, że Sowieci mogli to potem trzy razy zmienić, złamać te warunki, ale wtedy nawet dzisiaj mielibyśmy do czego się odwoływać.

Patrząc z dzisiejszej perspektywy – czy istniała jakaś alternatywa dla tego układu?

Nie, układ był konieczny, ale można było zmusić Sowieców do kapitulacji w sprawie granic, to znaczy do uznania granicy so-

wiecko-niemieckiej za nieważną od początku i potwierdzenia nienaruszalności granicy polsko-sowieckiej sprzed 17 września 1939. To było, sądząc po świadectwie Berii i nie tylko, do osiągnięcia, bo Stalin naprawdę znajdował się wtedy w sytuacji rozpaczliwej. Była to jedyna sytuacja, gdy z Sowiecami można było negocjować z pozycji siły. Potem już nie.

Czyli – reasumując – sam układ był konieczny, natomiast powinien zostać podpisany na innych warunkach?

Tak. Taktycznie należało to inaczej rozstrzygnąć. Sikorski był złym negocjatorem, nie miał wycucia sytuacji.

rozmawiał Wojciech Kozłowski

Prof. Paweł Wieczorkiewicz (1948-2009) – historyk, pracownik Instytutu Historycznego UW, specjalista z dziejów najnowszych i historii Związku Sowieckiego; w 2006 r. wydał książkę *Historia polityczna Polski 1935-1945*.
http://kalendarium.muzhp.pl/display.php?id_event=25

TEMAT:

TO JEST WASZ NOWY DOM... – TRAGIZM LOSÓW SYBIRAKÓW W FILMIE JANUSZA ZAORSKIEGO „SYBERIADA POLSKA” SCENARIUSZ LEKCJI DLA SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

Cele lekcji:

Po lekcji uczeń powinien:

- umieć analizować i interpretować dzieło filmowe w kontekście historycznym;
- rozumieć tragizm losów ludności wysiedlonej z terenów wschodnich, po wkroczeniu wojsk radzieckich;
- poznać mechanizmy władzy radzieckiej i metody stosowane przez jej funkcjonariuszy wobec ludności polskiej;
- dokonywać oceny wyborów i postaw moralnych bohaterów filmu;
- umieć funkcjonalnie wykorzystywać zasoby internetu, inne źródła wiedzy.

Metody i formy pracy:

- samodzielne korzystanie z internetu/innych źródeł, wyszukiwanie informacji i tworzenie notatek;
- praca z fragmentami filmu;
- praca w grupach;
- dyskusja kierowana.

Środki dydaktyczne:

- film Janusza Zaorskiego, *Syberjada polska*, Polska 2013;
- www.kresy-siberia.org/muzeum/?page_id=136&lang=pl
- www.nck.pl;
- www.stopklatka.pl;
- www.filmpolski.pl;
- www.filmweb.pl
- www.syberiadapolska.pl (oficjalna strona filmu)

Pojęcia kluczowe:

- tragizm;
- Sybiry;
- przesiedlenia.

Czas:

1-2 lekcje (scenariusz posiada konstrukcję modułową i może być wykorzystany w całości bądź we fragmentach na lekcjach języka polskiego lub innych przedmiotów humanistycznych, w porozumieniu z nauczycielem historii i WOS-u).

Przebieg lekcji:

1. Aby wprowadzić młodzież w temat Syberjadi polskiej i przygotować do pełnego, świadomego odbioru filmu, prosimy uczniów o zebranie w domu informacji na temat deportacji ludności polskiej z terenów wschodnich (**pierwsza deportacja z dnia 10 lutego 1940 roku**). W notatce sporządzonej przez uczniów powinny znaleźć się dane na temat liczby i składu narodowościowo-społecznego deportowanych, kierunku transportów, warunków przejazdu i na koniec – miejsca przesiedlenia i zatrudnienia zesłańców – propozycja notatki (na podstawie wskazanych w scenariuszu źródeł internetowych):

Po sowiecko-niemieckim rozbiórce Polski we wrześniu 1939 roku (zgodnie z paktem Ribbentrop-Mołotow) masowe wywózki Polaków na Syberię były jednym z podstawowych instrumentów polityki okupacyjnej władz sowieckich. Miała ona dwa podstawowe cele: eksterminację polskich elit politycznych, intelektualnych i gospodarczych oraz czystki etniczne.

Pierwsza deportacja odbyła się w nocy z 9 na 10 lutego 1940 roku i objęła głównie ludność miejscową z terenów zaanektowanych przez okupanta po 17. września 1939 r. Polacy stanowili w tym kontyngencie 70% wszystkich wywożonych, pozostałe 30% to ludność białoruska i ukraińska. Wywożono przede wszystkim osadników wojskowych, średnich i niższych urzędników państwowych, służbę leśną oraz pracowników PKP. Zabierano całe rodziny bez wyjątku. Pozwalano wziąć jeden bagaż na osobę.

Przesiedleńców przewożono w fatalnych warunkach, nie respektując zasad przewozu ludności cywilnej. Wagony były

przeładowane, brakowało w składzie wagonu sanitarnego, nie dostarczano jedzenia, mimo że podczas drogi codziennie konwój winien wydać deportowanym jeden gorący posiłek i 800 gr. chleba na osobę. Efektem były liczne zgony w czasie wielodniowego transportu.

Zgodnie ze ściśle tajnymi materiałami radzieckimi deportowano wówczas ok. 140 000 osób. Zesłańców rozlokowano w Komi ASRR, w północnych obwodach RFSRR: archangielskim, czelabińskim, czałowskim, gorkowskim, irkuckim, iwanowskim, jarosławskim, kirowskim, mołotowskim, nowosybirskim, omskim, swierdłowskim i wołogodzkiem, w Jakuckiej i Baszkirskiej ASRR oraz Kraju Krasnojarskim i Ałtajskim. Wysłedny kontyngent określono mianem „**spiecpieriesielency-osadniki**”.

Bardzo złe warunki atmosferyczne (kilkudziesięciostopniowy mróz), praca ponad siły przy wyrębie lasów, oraz prowizoryczne osady o charakterze prawie że łagrowym i zbliżonej do gułagu dyscyplinie pracy, sprawiły, że śmiertelność tego kontyngentu była najwyższa, i wyniosła w już pierwszych miesiącach zesłania około 3-4%.

Po projekcji ustalamy z uczniami czas i miejsce wydarzeń oraz głównych bohaterów – pierwsza deportacja na wschód mieszkańców wsi Czerwonny Jar na Podolu, którzy zostają wywiezieni do osady Kalucze nad rzeką Pojmą, w obwodzie irkuckim. Na pierwszym planie jest rodzina Dolinów: Jan Dolina, jego żona Antonina i dwóch synów, Staszek i młodszy Tadzio. W obozie znajdują się także: pan Korcz z córką Sylwią, Irena Puc z dziećmi, żydowska dziewczyna, Cynia z ojcem.

Podajemy temat lekcji i prosimy młodzież o zastanowienie się nad tragicznym wymiarem losów filmowych postaci. Przypominamy, że o tragicznej sytuacji mówimy wówczas, gdy chodzi o położenie bez wyjścia, o sytuację, w której tak naprawdę nie ma wyboru, bo każdy wybór jest zły, prowadzi do klęski moralnej lub fizycznej zagłady.

2. Po projekcji ustalamy z uczniami czas i miejsce wydarzeń oraz wymieniamy głównych bohaterów – pierwsza deportacja na wschód mieszkańców wsi Czerwonny Jar na Podolu, którzy zostają wywiezieni do osady Kalucze nad rzeką Pojmą, w obwodzie irkuckim. Na pierwszym planie jest rodzina Dolinów: Jan Dolina, jego żona Antonina i dwóch synów, Staszek i młodszy Tadzio. W obozie znajdują się także: pan Korcz z córką Sylwią, Irena Puc z dziećmi, żydowska dziewczyna, Cynia z ojcem.
3. Podajemy temat lekcji i prosimy młodzież o zastanowienie się nad tragicznym wymiarem losów filmowych postaci. Przypominamy, że o tragicznej sytuacji mówimy wówczas, gdy chodzi o położenie bez wyjścia, o sytuację, w której tak naprawdę nie ma wyboru, bo każdy wybór jest zły, prowadzi do klęski moralnej lub fizycznej zagłady.
4. Zadajemy uczniom pytanie: Które z postaci sportretowanych w Syberiadzie polskiej są postawione w sytuacji tragicznego wyboru? Po dyskusji kierowanej przez nauczyciela uczniowie dochodzą do wniosku, że wszyscy bohaterowie filmu, nawet ci stojący po „drugiej stronie”, muszą podejmować trudne, często tragiczne w skutkach wybory, ponieważ poddani zostają perfidnemu systemowi wyniszczenia i wynarodowienia.
5. Dzielimy klasę na 4 grupy i przydzielamy każdej z nich jedną postać. Po 10 minutach liderzy zespołów prezentują wnioski: przedstawiają i oceniają postawy bohaterów – propozycja odczytania:
  - **Jan Dolina:** od początku jest „na celowniku” komendanta obozu, Sawina, który rozpoczyna

z nim grę, mającą na celu zastraszenie go i złamanie godności Polaka, a następnie zwerbowanie go na agenta lub tajnego informatora. Podczas rozmowy, która bardziej przypomina przesłuchanie, usiłuje wydobyć z niego potwierdzenie, że jest oficerem wojska polskiego. Ponieważ Dolina odważnie i bez cienia strachu odmawia enkawudzście, ten w akcie zemsty mianuje go więźniem odpowiedzialnym za polską kolonię w Kaluczem. Dolina przeżywa trudne chwile, gdy jego żona zapada na tyfus. Nie poddaje się jednak, nie prosi o pomoc, ale samotnie wyrusza po lekarstwa dla Antoniny. Daleka wyprawa uświadamia mu, że z Syberii się nie wraca, że to ostatni przystanek życia. Ostatkiem sił udaje mu się dobrać do Kalucze, ale jest w stanie otępienia i rezygnacji („Zdechniemy!”).

Po raz drugi zostanie poddany ciężkiej próbie, kiedy komendant mianuje go brygadzystą w miejsce Ukraińca Paszki. Sawin złapie go na oszustwie z obliczaniem normy i zagrozi wywózką do gułagu, czyli na pewną śmierć. Rosjanin zna sytuację samotnego ojca, sądzi, że Polak tym razem załamie się. Jednak Dolina przyjmuje wyrok i dopiero w ostatniej chwili, kiedy już siedzi w kibitce, zostaje uwolniony na mocy paktu Sikorski-Majski. To nie koniec jego udręki – zgłasza się jako ochotnik do polskiego wojska formowanego na wschodzie. Jako warunek zgody na wyjazd, władze każą mu jednak przyjąć radziecki paszport. Trafia do więzienia. Jego odwaga, upór i determinacja zwyciężają – wyrusza do wojska. Dolina nie uważa się za bohatera, po prostu zachowuje wiarę w siebie i takim wartościom, jak przyzwoitość, godność i uczciwość.

Ze zbiorów Muzeum Pamięci Sybiru.

- **Żydówka Cynia:** jako polska Żydówka nie chce wyrzec się swego pochodzenia i wiary ojców, pomaga Korczowi i dlatego zostaje wywieziona pierwszym transportem do gułagu. Udaje jej się przeżyć, ale po podpisaniu paktu Sikorski-Majski, znów trafia do więzienia, bo nie chce przyjąć radzieckiego paszportu. Tam odnajduje ją Dolina. Dziewczyna jest w strasznym stanie – wygłodzona, wycieńczona, poraniona. Nie chce opowiadać o tym, co przeżyła. W ostatniej chwili wsiada do pociągu, którym Dolina

fototy z filmu „Syberjada polska” /dystr. Kino Świat

udaje się do wojska. Historia Cynii potwierdza fakt eksterminacji polskich Żydów przez radzieckie władze okupacyjne.

- **Ukraińiec Paszka i jego polska naręczona, Sylwia:** pełni on w obozie funkcje brygadzysty, ma pilnować wyrobienia normy przez zesłańców pracujących w tajdze. Jest człowiekiem wyrozumiałym i współczującym Polakom, zwłaszcza kobietom i dzieciom niedającym sobie rady przy wyrębie lasu. Zawyża normy, pomaga słabszym, czym zyskuje sobie sympatię zesłańców. Zakochuje się ze wzajemnością w Sylwii, córce pana Korcza. Prosi kilkakrotnie Sawina o zgodę na ślub, w odpowiedzi słyszy, że to niemożliwe, ponieważ „Polacy to element politycznie niepewny”. Kiedy dziewczyna zachodzi w ciążę, zdesperowany Paszka, nie mogąc uzyskać pozwolenia, atakuje komendanta. Za karę zostaje wysłany na front, gdzie ginie. Po zakończeniu wojny, samotna matka chce wrócić do ojczyzny, ale władze radzieckie nie zezwalają na wyjazd jej syna jako obywatela Związku Radzieckiego. Sylwia przeżywa dramat – nie może zostawić dziecka, ale z drugiej strony jako Polka – nie chce zostać na „niehumanitarnej ziemi”. Szczęśliwie pomaga jej Staszek Dolina i przyjaciele. Dziecko, oficjalnie uznane za zmarłe, zostaje przemyczone do pociągu odchodzącego do Polski. Historia Ukraińca Paszki odsłania przed nami tragiczny los sterroryzowanych przez system jego funkcjonariuszy. Nie wiemy, w jakich okolicznościach Paszka trafił do obozu, ale stara się pozostać przyzwoitym człowiekiem. Funkcja nadzorca nie pozbawia go wrażliwości, ani ludzkich odruchów (oświadcza się Sylwii i pragnie ją poślubić). Ryzykuje życiem, walcząc o prawo do miłości.
- **Korc:** ojciec Sylwii, przedwojenny nauczyciel i kierownik szkoły, który zakłada w Kaluczem prowizoryczną szkółkę. Czyta dzieciom polskie książki, uczy wierszy: „żeby jak kiedyś

Ze zbiorów Muzeum Pamięci Sybiru

wrócą do Polski, umiały po polsku czytać i pisać”. Działając bez pozwolenia, ma świadomość zagrożenia, jednak podejmuje się tego zadania i przypląca to wywózką do gułagu: Korcz jest piękną i szlachetną postacią, myśli nie tylko o przetrwaniu, przeżyciu zsyłki, ale pracuje nad przyszłością młodego pokolenia Polaków, pragnie zachować jego tożsamość narodową.

6. Tragizm losów Sybiraków uwarunkowany był metodami, jakimi posługiwał się system władzy radzieckiej wobec przesiedlonej ludności. Na zakończenie zajęć pytamy uczniów o sposoby wykorzystywania i niszczenia więźniów, jakie przedstawia obraz Janusza Zaorskiego: przesłuchania, inwigilacja, szantaż, werbowanie szpicli i tajnych agentów, przemoc, ale także głód, praca ponad siły, rozdzielanie rodzin.
7. Praca domowa: Zinterpretuj tytuł powieści i filmu, zastanów się nad etymologią i znaczeniem słowa „syberiaada”.

ZABRALI NAS JAK PTAKI Z GNIAZDA

DEPORTACJE MIESZKAŃCÓW KRESÓW DO AZJATYCKIEJ CZĘŚCI ZSRR W LATACH 1940-41

W rezultacie paktu Ribbentrop-Mołotow, uwięzionego wspólnym podbojem ziem polskich, pod władzę wschodniego sąsiada trafiło 13 milionów obywateli Rzeczypospolitej. W pierwszych latach okupacji polityka Moskwy była bardziej represyjna niż Berlina. W odróżnieniu od Niemców, Sowieci całkowicie znieśli polską administrację. Rozwiązali policję i wszystkie przedwojenne instytucje oraz organizacje – także te mniejszości narodowych. Urzędowymi językami stały się rosyjski, białoruski i ukraiński. Usuwano patriotyczne pomniki, zastępując je monumentami Lenina. Zmieniano nazwy ulic, zanadto kojarzące się z „pańską Polską”. Z bibliotek znikały książki, uznane za antykomunistyczne.

Sowietyzacja Polski

Nowa władza nie zwlekając podjęła działania, które miały upodobnić Kresy do stalinowskiej Rosji. Najpierw odebrano ziemię „obszarnikom”. W ślad za tym nastąpiła konfiskata majątku kościołów, upaństwowienie zakładów przemysłowych, banków i kamienic. Rozpoczęto też rozprawę z drobnym handlem i rzemiosłem. Złotówka została wycofana z obiegu (już wcześniej, po zrównaniu jej kursu z rublem straciła czterokrotnie na wartości). Oszczędności wymieniano do kwoty 300 złotych. Ceny rosły, więc pauperyzacja

ludności postępowała w szybkim tempie. Beneficjentami nowych porządków byli jedynie urzędnicy, w większości przystani z głębi ZSRR, oraz kolaboranci.

Terror NKWD

Trwałe unicestwienie dawnej struktury społecznej wymagało walki z religią i tradycją. Ateizacja, prowadzona często brutalnymi metodami (niszczenie i zamykanie świątyń, prześladowanie duchownych) była jedną z wizytówek komunistycznego reżimu.

Władze organizowały kampanie propagandowe zohydzające II RP. Przedstawiano ją jako sztuczne państwo, wysługujące się francuskim i angielskim imperialistom oraz więzienie narodów, którego specjalnością był ucisk społeczny. Natychmiast po zakończeniu działań wojennych NKWD (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych) aresztował pod różnymi zarzutami ponad 100 tysięcy obywateli „byłej Polski”. Większość z nich skazano na pobyt w łagrach czyli obozach koncentracyjnych.

Wyłonione w atmosferze terroru Zgromadzenia Ludowe już w październiku 1939 roku poprosiły o przyłączenie zajętych terenów do ZSRR. W następnym miesiącu wszystkim mieszkańcom Kresów hurtowo przyznano obywatelstwo radzieckie, czy tego

chcieli czy nie. Akcja „paszportyzacji” czyli wydawania nowych dowodów osobistych miała ukryty cel. Świeżo upieczeni obywatele sowieccy musieli wypełniać szczegółowe kwestionariusze. Informacje, uzyskane w ten sposób, pozwoliły służbom specjalnym na zidentyfikowanie potencjalnych wrogów i podzielenie ich na kategorie. Najbardziej podejrzany od razu kazano wyprowadzić się ze strefy przygranicznej lub na wieś.

Więzienie bez dachu

Represjom z definicji podlegał „element kontrrewolucyjny” oraz „wyzyskiwacze”. Przekładając ów komunistyczny żargon na język współczesny, chodziło o szeroko rozumianą elitę II Rzeczypospolitej. W „ojczyźnie światowego proletariatu” nie było miejsca dla byłych ziemian, burżujów, fabrykantów, urzędników, wojskowych, policjantów, sędziów, działaczy politycznych i społecznych, kleru, bogatych chłopów czy przedstawicieli wolnych zawodów, nie sympatyzujących z ideami Marksa i Lenina. O przynależności do prześladowanej grupy nie decydowała narodowość, lecz pozycja społeczna. W praktyce była ona zdominowana przez Polaków.

Karne przesiedlenia w odległe rejony kraju stosowano w Rosji od wieków. Syberia nie bez powodu nazywana była „wielkim więzieniem bez dachu”. Za carów zesłanie było jednak następstwem wyroku sądowego. W państwie Stalina wystarczała zwykła decyzja administracyjna. Zmieniała się też skala. Tylko w latach 1930-31, w ramach akcji „rozkułaczania” rosyjskiej wsi, deportowano na wschód dwa miliony chłopów. Oprócz politycznego istniał też motyw ekonomiczny: zagospodarowanie ziem, gdzie dobrowolnie osadniczo nie miało większych szans powodzenia.

W roku 1936 wysiedlono do Kazachstanu i na Syberię mieszkańców Marchlewszczyzny i Dzierżyńszczyzny – dwóch polskich rejonów autonomicznych ówczesnego ZSRR. Tak skończył się eksperyment, który miał zniechęcić Stalina do stworzenia polskiej republiki rad z ziem zajętych w 1939 roku. Metody, skutecznie wypróbowane na własnych obywatelach, teraz miały posłużyć do pacyfikacji wschodnich terenów II RP.

Bez litości dla „wrogów ludu”

W pierwszej kolejności postanowiono rozprawić się z osadnikami rolnymi oraz pracownikami służby leśnej. Ich negatywny stosunek do komunizmu nie był żadną tajemnicą, ponadto mogli stać się ostoją dla antysowieckiej partyzantki. Już w grudniu 1939 rząd zdecydował o wysiedleniu „wrogów ludu” wraz z rodzinami. Musieli pozostawić na miejscu cały majątek nieruchomy, inwentarz i sprzęt rolniczy. Przysługiwało im natomiast prawo do zabrania „odzieży, bielizny, obuwia, pościeli, naczyń kuchennych i zastawy stołowej, zapasu żywności, pieniędzy i rzeczy osobistych”, w sumie 500 kilogramów na rodzinę. Pakowanie mogło trwać najwyżej dwie godziny. Do miejsca przeznaczenia deportowani mieli dotrzeć koleją. Założono, że każdy pociąg będzie składał się z 55 wagonów – 49 przystosowanych do przewozu ludzi, czterech na bagaż o większych gabarytach, jednego dla eskorty oraz wagonu sanitarnego. Sowieccy planiści ocenili, że w jednym transporcie można wywieźć nie więcej, niż 1500 osób. Każdej z nich przysługiwał jeden gorący posiłek dziennie oraz 800 gramów chleba.

Tak głosiła instrukcja, lecz praktyka wyglądała zgoła inaczej. Akcja, przeprowadzona w nocy z 9 na 10 lutego 1940 była dla wysiedlanych całkowitym zaskoczeniem. Obudzeni waleniem kolbami w drzwi, na przygotowanie do podróży dostawali od dziecięciu minut do pół godziny czasu. „Zabrali nas jak ptaki z gniazda” – oceniła Irena Biber-Krasa z Ciecierówki w powiecie grodzieńskim.

Fotograf z filmu „Syberiańska polska” dystrybucja: Kino Świat

Grupy operacyjne zaczynały od rewizji, która zwykle była formą kradzieży. O wszystkim decydowało widzimisię funkcjonariuszy NWW, wspieranych przez miejscowych milicjantów. Gospodarzy okłamywano, że zostaną przewiezieni tylko kilkaset kilometrów na wschód, a na miejscu dostaną wszystko, co im będzie potrzebne. Czasem wręcz zakazywano zabierania żywności.

„Nerwy i pośpiech wykluczały jakąkolwiek systematyczność, a także przemyślenie przydatności różnych przedmiotów. W czasie podróży kilka worków skradziono, w efekcie mieliśmy liczne buty nie do pary i pokrywki bez garnków” (ze wspomnień Teresy Gwiazdy-Dłuskiej z Sarn w województwie wołyńskim). Dramat zesłańców powiększyła surowa zima. Temperatura spadła do minus 40 stopni. Deportowani nawet kilka dni czekali w zamkniętych wagonach na rozkaz odjazdu. Wewnątrz znajdowały się prowizoryczne, piętrowe prycze, żelazny piecyk i wycięta w podłodze dziura, która spełniała rolę ubikacji. Panował tłok, bo do każdego wagonu wpełźnięto po 50-60 osób (instrukcja przewidywała o połowę mniej). Żywność i wodę dostarczano nieregularnie. Tę ostatnią często zastępowały śnieg i sople.

Podróż trwała kilka tygodni. Brakowało opału, w najszcześniejszym położeniu znaleźli się ci, którzy zabrali z domu pierzyny. Zimno, dramatyczne warunki sanitarne, niedożywienie i stres stały się powodem śmierci wielu dzieci i starców. Pozostali przesiedlercy docierali na miejsce chorzy lub skrajnie wyczerpani. W większości trafili na daleką północ ZSRR: do obwodu archangielskiego, swierdłowskiego i do Kraju Krasnojarskiego. Czekają na nich baraki, pełne robactwa oraz niewolnicza praca przy wyrębie tajgi pod nadzorem NKWD.

„Wysiedlić te pańskie psy!”

Lutowa operacja objęła ponad 140 tysięcy ludzi. Sekretarz brzeskiego komitetu obwodowego partii meldował zwierzchnikom: „masy chłopskie biedniaków i średniaków przyjęły działania związane z wysiedlaniem leśników i osadników z gorącym entuzjazmem i aprobata. W związku z tym wzrosła ich aktywność w pracy socjalistycznej”.

Chłopi ze wsi Dubno w rejonie hajnowskim komentowali: „Te pańskie psy nie mała naszej krwi wypili i znęcały się nad nami, już dawno należało ich wysiedlić”. Wtórowali im polscy robotnicy z tartaku, którzy pomagali w deportacji: „Żadnej litości dla wrogów ludu. Będziemy wyjaśniać, że to nie Polaków przesiedlają, tylko wrogów ludu – pańskich szpicli”. Towarzystwo temu zapewnienia,

że pragną zrzeszyć się w kolchozy, tak jak ich bracia ze wschodu. Zesłańcy inaczej zapamiętali postawę sąsiadów. Jedni cieszyli się (zapewne nie bezinteresownie) z cudzego nieszczęścia. Inni jednak dodawali im otuchy, a nawet – choć było to zakazane – obdarowywali żywnością i ubraniami.

Druga operacja wysiedleńcza miała miejsce z 12 na 13 kwietnia. Objęła rodziny jeńców wojennych, więźniów i tych co zbiegli za granicę (najczęściej do zaboru niemieckiego). W państwie stalinowskim obowiązywała bowiem odpowiedzialność zbiorowa. Tym razem zaskoczenia nie było. Ponad 60 tysięcy deportowanych spodziewało się takiego losu. Enkawudziści zachowywali się oględniej, pewnie dlatego że mieli do czynienia głównie z kobietami i dziećmi. Niektórzy pomagali nawet w pakowaniu. Mimo lepszej niż w lutym pogody, nie wszyscy przeżyli podróż. „Sowiecka procedura pogrzebowa była bardzo prosta. Dwaj strażnicy wkraczali do akcji, odpychali rodzinę zmarłego i wyrzucali zwłoki z wagonu, najchętniej w czasie jazdy pociągu. W przypadku dziecka wystarczał jeden strażnik” – wspominał Michał Giedroyc, syn senatora II RP, wywieziony wraz z matką i dwiema siostrami. Celem kwietniowych eszelonów był Kazachstan. Kwatery przydzielano w ziemiankach i lepiankach z gliny. „Klimat był niezwykle i ciężki – latem upały dochodziły do 45 stopni, zimą mrozy do 50. Po stepie hulały stada wilków, napadając na ludzi i zwierzęta domowe” – podkreśla rosyjska historyczka Natalia Lebediewa.

„Kto nie pracuje, ten nie je”

Trzecia operacja z 29 na 30 czerwca najsilniej uderzyła w uchodźców z Polski centralnej. Większość spośród 80 tysięcy „bieżeńców” była pochodzenia żydowskiego. Uciekając przed niemieckimi prześladowaniami wpadli z deszczu pod rynnę. Wywieziono ich na Syberię, gdzie w ekstremalnych warunkach musieli pracować jako drwale i górnicy. Mosze Berger z Olkusza zesłany do Jakucji (podróż trwała trzy miesiące) na miejscu dowiedział się, że nie będzie regularnych dostaw żywności, bo nie ma dróg i „dopiero gdy rzeki zamarzną, będzie można sankami dostarczać produkty”.

Ostatnia tura wywózek w maju i w czerwcu 1941 miała na celu oczyszczanie pogranicznych ziem z „elementów niepewnych”. Oprócz Ukrainy i Białorusi objęła też Litwę, Łotwę, Estonię i Mołdawię. Na politycznym horyzoncie rysował się już konflikt z Hitlerem. Liczba deportowanych jest trudna do ustalenia: szacunki wahają się od 32 do 52 tysięcy. Polacy stanowili mniej niż połowę. Liczne transporty nie dotarły do miejsca przeznaczenia, przeszkodził temu nacierający Wehrmacht. Status prawny tych ostatnich zesłańców był najlepszy. W oficjalnej nomenklaturze nazywano ich osadnikami, teoretycznie po 20 latach mogli wrócić do domów.

NKWD dokładało starań, aby rozdzielić rodziny z tej samej wsi czy miasteczka, obawiano się buntów. Wkrótce po przybyciu przesiedleńcy otrzymywali przydziały pracy.

Henryk Kuczyński, który jako dziecko odbył przymusową podróż z Czarnej Wsi koło Rajgrodu do okręgu tobołskiego, zapamiętał bramę z napisem „Kto nie pracuje, ten nie je”. Istotnie, od wykonania wyśrubowanych norm uzależniony był przydział żywności i odzieży roboczej. Najczęściej pracujący dostawali 600, a dzieci 400 gramów chleba. Limity zmniejszono po wybuchu wojny z Niemcami. W jednym z kolchozów za pierwsze spóźnienie się do pracy potrącano 25 procent zapłaty, za drugie połowę, a za trzecie groziło sześć miesięcy więzienia.

Modlitwy do Stalina

Deportowani na Syberię zwykle nie byli pilnowani. Miejscowe władze wierzyły w prawdziwość rosyjskiego porzekadła, że w razie ucieczki „tajga będzie sędzią, a niedźwiedź prokuratorem”. Głód zmuszał niektórych zesłańców do kradzieży lub żebrania. Marian Cichy wywieziony do republiki Komi, w poszukiwaniu żywności wraz z kolegą zawędrował do osady tubylców. Już w pierwszej chacie nakarmiono ich ziemniakami i zsiadłym mlekiem, którego nie widzieli od czasu wywózki. „Wstąpiliśmy jeszcze do kilku innych domów, w których obdarowano nas tupysiami (długie bułki), kawałkami chleba, pierogami nadziewanymi grzybami, kapustą i konfiturami z jagód. Najwięcej dostaliśmy surowych ziemniaków i gotowanych w łupinach. Komiacy okazali nam dużo serca i wzruszali się naszą niewolą. Mówili coś do nas swoim śpiewnym językiem, z czego jednak niewiele rozumieliśmy”

Walka o przetrwanie na „niehumanitarnej ziemi” czasem wyzwalała zle instynkty. Niektórzy zesłańcy stawali się donosicielami lub demonstracyjnie nawracali się na komunizm. Można było wysłać listy, lecz korespondencja podlegała cenzurze. W szkołach polskie dzieci poddawano agresywnej rusyfikacji i ateizacji. W przytaczanej często relacji uczniom kazano się modlić najpierw do Boga, potem do Stalina. W tym drugim wypadku przez kratkę w suficie spadały cukierki. Takie metody wychowawcze miały przekonać dzieci, że Boga nie ma, zaś wódz „postępowej części ludzkości” jest wszechmocny.

Na podstawie dokumentów NKWD ustalono, że w latach 1940-41 z terenów przedwojennej Polski deportowano ponad 320 tysięcy osób. 80 tysięcy z nich trafiło do Kazachstanu. Tragiczną statystykę uzupełniają jeńcy wojenni (z 45 tysięcy zamordowano prawie co trzeciego) i ponad 100 tysięcy aresztowanych pod zarzutem „przestępstw kontrrewolucyjnych” (życie stracił co piąty). 25 tysięcy zmarło w obozach i na zesłaniu. Nie do pozazdrosczenia był też los 100 tysięcy młodych Polaków, wcielonych do Armii Czerwonej.

Amnestia

W sierpniu 1941, w następstwie uznania przez ZSRR emigracyjnego rządu Władysława Sikorskiego, ogłoszono amnestię. Nie objęła ona jednak ukraińskich i białoruskich obywateli II RP.

Zesłańcy oraz więźniowie Gułagu dostali polskie paszporty, odzyskiwali wolność i teoretycznie swobodę poruszania się. Paradoksalnie, w rezultacie ich warunki życia często uległy pogorszeniu. Byli odtąd zdani tylko na siebie. Nie wszyscy chętni zdołali dołączyć do formującej się armii generała Władysława Andersa. Jednym brakowało zdrowia, innym pieniędzy na wyjazd, jeszcze inni chcieli najpierw odszukać rodzinę. Zarządcy kolchozów czy kopalni niechętnie pozbywali się siły roboczej. Lokalne władze piętrzyły biurokratyczne przeszkody.

Po zerwaniu przez Stalina stosunków dyplomatycznych z rządem w Londynie, jedyną szansą na szybkie wydostanie się z „niehumanitarnej ziemi” był akces do armii prosowieckiego generała Zygmunta Berlinga. Umowa rządu tymczasowego z ZSRR o ewakuacji ludzi narodowości polskiej została podpisana dopiero w lipcu 1945 roku. Wielu zesłańców już tego nie doczekało. Nie skończyła się też tragedia Kresów. Jeszcze sześć lat po zakończeniu wojny deportowano, wraz z rodzinami, 888 byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, którzy nieopatrznie wrócili na ziemię przodków.

NIE ODBIORĄ CI OJCZYZNY,
JEŚLI NOSISZ JĄ W SERCU

FILM JANUSZA ZAORSKIEGO

SYBERIADA POLSKA

SATCHWELL WARSZAWA PREZENTUJE FILM JANUSZA ZAORSKIEGO SYBERIADA POLSKA ZREALIZOWANY W WSPÓŁPRACY Z ATM GRUPA S.A., EOTERRA LESLAW MORTZ, HELIOGRAF, HERO COLLECTION, PAY STUDIO, DYSTRYBUTOR KINO ŚWIAT
PARTNER PRODUKCJI I FINANSOWANIA SPÓŁDZIELCZA GRUPA BANKOWA FILM WSPÓŁFINANSOWANY PRZEZ POLSKI INSTYTUT SZTUKI FILMOWEJ SPONSOR PBL LASZY PAŃSTWOWE
ADAM WORONOWICZ SONIA BOHOSIEWICZ ANDRZEJ ZURBA PAWEŁ KRUCIŃSKI BOR GNEZDOLIV NATALIA RYBICKA JAN PESZEK AGNIESZKA WIEDŁOCHA VALERIA GULAEVA DMYTRO SOVA
REKURSOR MACIEJ DUTKIEWICZ MICHAŁ KOMAR NA MONTAŻU PRACOWAŁ ZBIGNIEWA DOMINO „SYBERIADA POLSKA” OPEROWNIOWANO PRZEZ PATRYK KRAJEWSKI ROBERT LIPŃSKI ASYSTENT HANNA Cwikło SCENARZ MICHAŁ ZARNECKI MONTAŻ MILENA FEJLER PER
MATEJKA KRZESIMIR DEJSKI SCENARZKA JANUSZ SOSNOWSKI ZŁOŻENI ANDRZEJ WOLF PŚD PROJEKCI MIROSLAW SLOVANSKI REŻYSER JANUSZ ZAORSKI

SATCHWELL
WYTWÓRNIA

ATM
GRUPA

heliograf

HERO
COLLECTION

PAY
STUDIO

KINO
ŚWIAT

ADAM
WORONOWICZ

SONIA
BOHOSIEWICZ

URSZULA
GRABOWSKA

JAN
PESZEK

Dystrybucja w Polsce: Kino Świat Sp. z o.o., ul. Belwederska 20/22, 00-762 Warszawa, tel. (22) 840-68-01

PR: Paulina Waranka – paulina@kinoswiat.pl i Tomasz Jawor – tomasz.jawor@kinoswiat.pl,

Edukacja filmowa: Irena Kruglicz-Kamińska – irena@kinoswiat.pl